

Jaroslav Balvín

SPÓR O CINKĘ PANNĘ. CINKA PANNA W FILMOWYM I ŻYCIOWYM DRAMACIE

Cinka Panna / Gypsy Virgin

scen. Ľubomír Slivka, reż. Dušan Rapoš
Attack spol. s r.o., FOCUS film Budapešť,
Slovenská televízia, Česká televize
Czechy–Słowacja–Węgry 2008, 123 min.

W wychowaniu każdego człowieka ważny jest drugi człowiek, który stanowi dla niego wzór. Nie jest konieczne, aby był to człowiek, z którym dziecko, młody lub dorosły styka się bezpośrednio. W edukacji jest bowiem możliwe tworzenie modelowych sytuacji, w których wychowanek odnajduje swojego bohatera czy bohaterkę. Taką możliwość daje na przykład film. W tym przypadku, film o jednej z najbardziej wyrazistych kobiecych romskich osobowości – Cince Pannie.

Z każdym przybywającym rokiem rozszerza się krąg społeczny dziecka, a tym samym podlega ono nowym wpływom i przyjmuje nowe doświadczenia. W wieku szkolnym dziecko trafia do instytucji, która bierze na siebie część obowiązków socjalnych, wychowawczych i edukacyjnych. Pod wpływem nowych kolegów i autorytetu nauczyciela dziecko kształtuje się w nowej społeczności. Szczególną rolę w całym procesie formowania osobowości odgrywa identyfikacja. Na wychowanie dziecka składają się elementy, zaczerpnięte z obserwacji nauczycieli, uczniów, kolegów. Fenomenem wychowania

jest bowiem poznanie samego siebie, tzw. self-concept, obraz samego siebie – kim jestem?¹

1. CINKA PANNA I JEJ FILMOWA POSTAĆ

Kady čhajori hin le Devlestar. ‘To dziewczę jest od Boga’.
(Słowa *Phuri daj* po narodzeniu Cinki Panny)

Pojawienie się Cinki Panny na scenie żywota jest w istocie niezwykle. Wielki wóz, ciągnięty przez wspaniałe konie, wjeżdża na mostek nad bystrym potokiem. Stara konstrukcja mostu nie wytrzymuje ciężaru potężnego wozu i powoli rozpada się na oczach nieszczęsnych Romów i samego Baro Šera (Jozef Vajda), aż do głębokiego rzecznego wąwozu. Tymczasem wewnątrz, w boleściach, rodzi kobieta. Ciężka belka spada na skrzypce, które wypadły z wozu. Niemiłosiernie je poniewiera i wtłacza do płynącej wody. Wokół wszystko jakoby cichnie i zamiera. Ale tylko na chwilę. Dopóki z połamane go wozu nie odezwie się wspaniały głos nowo narodzonego dziecka. *Phuri daj* (Zuzana Kronerová), akuszerka, ukazuje małą dziewczynkę ojcu, szczęśliwemu skrzypkowi (prymisie; Balász Galkó), który podnosi ją nad głowę i oznajmia jej imię – Cinka.

Radość z narodzenia dziecka (scenę tę odegrało dwudziestu muzyków Teatru Romathan), była tak wielka i spontaniczna, że wędrujący Romowie zdecydowali się przenocować w tym miejscu. Ale okazało się, że krótki postój przekształcił się w dłuższy pobyt. Swoje nowe miejsce Romowie znaleźli we włościach miejscowego pana, Jána Lányi’ego (Martin Huba).

Mała Cinka Panna słucha muzyki swojego ojca i starszych braci i często, głównie kiedy oni śpią, podbiera im skrzypce i gra, naśladując plusk wody, szum wiatru i śpiew ptaków (dziesięcioletnią Cinke gra Vanesa Šarkeziová, córka znanego małżeństwa muzyków z zespołu Diabolské husle).

Dopiero później małą córeczkę skrzypka nazwano Panną. A to z powodu jej niechętnego stosunku do tradycji, które nakłaniały ją do małżeństwa, prac domowych i rodzenia dzieci. Cinka Panna (gruzińska aktorka Anna Gurji) zachowuje dystans w stosunku do tradycji, a jej talent pomaga jej przełamać także ten obyczaj, wedle którego w romskiej kapeli mogą grać wyłącznie mężczyźni. Żeby móc zarabiać graniem i w ten sposób wspomagać rodzinę, decyduje się występować w męskim stroju. Nie może jednak całkowicie uciec od cygańskiej obyczajowości. Jej ojciec sprzedaje ją za 30 tysięcy sy-

¹ Anna Surová-Čulíková, Štefan Matula, *Cesta k toleranci II*, Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave, Bratislava 2007, s. 53.

nowi kowala (Martin Dejdar). Dano, świeżo upieczony małżonek (Balász Mózes) jest wstydliwym i nieśmiałym, bardzo uczuciowym młodzieńcem, który stara się uszanować niechęć Cinki Panny do miłości fizycznej. Dopiero z czasem młoda para będzie się namiętnie kochać. Ale towarzyszyć temu będą tragiczne okoliczności, których nie przeżyje ani małżonek Cinki Panny, ani też jej dawny wielbiciel z pańskiego rodu, na którym za śmierć jej męża zemszczą się jego bracia.

Główną treścią filmowego dramatu, który nie do końca trzyma się faktów, jest droga Cinki Panny jako skrzypaczki – na wyżyny sławy. Scenarzysta, Ľubomír Slivka, wraz z reżyserem Dušanem Rapošem prowadzą w filmie dwie podstawowe linie narracji. Pierwszą jest żywot Romów w taborze, w którym rozwiązują codzienne sytuacje i dramatyczne zwroty akcji, związane z niegdysiejszą sytuacją historyczną. A była ona napięta m.in. z powodu kuruckiego powstania Franciszka Rakoczego przeciw dworowi habsburskiemu. Oto między przeciwnikami Habsburgów znalazł się także szlachcic Lányi, na którego terenach osiedlili się filmowi Romowie.

Drugim wątkiem filmu są relacje pomiędzy szlachtą a wędrownymi Romami, którzy przybyli na teren krainy Gemer. Sam szlachcic Lányi (świetna kreacja Martina Huby) występuje jako obyty, wykształcony starszy mężczyzna, który wierzy, że dzięki swemu tajnemu poparciu powstania kuruckiego jest zdolny zmienić świat. Po niepowodzeniu powstania próbuje zatem zmienić chociaż świat wokół siebie. A jednocześnie sam ulega przemianie. Także w stosunku do wędrownych Romów: od początkowego surowego podejścia, aż do podziwu i pomocy Cince Pannie, kiedy przez zauroczenie cygańską muzyką nawiązuje bliższy kontakt ze społecznością koczowników. Zaczyna rozumieć romski *modus vivendi* i staje się ich obrońcą.

Interesującym jest również przemiana nauczyciela muzyki, Szentiványi'ego (Marián Slovák). Kiedy dziesięcioletnia Cinka Panna jako utalentowana skrzypaczka prowadzi na zamku muzyczny pojedynek z synem szlachcica Lányi'ego, nauczyciel, żeby się przypodobać szlachcie, twierdzi, że dziewczynka kłamie mówiąc, że nie zna nut. Tę krzywdząca niesprawiedliwość nauczyciel miał jej okazję zadośćuczynić później, kiedy to już szesnastoletnią Cinkę Pannę i jej braci obronił przed karą za to, że dziewczyna nosiła na sobie kurucki kaftan powstańców. Mundur ów dostała w obecności Lányi'ego, jako symbol wolności, od bliskiego towarzysza Franciszka II Rakoczego, kapitana Rohonczego (Adrian Jastraban).

Oba wątki, koczowniczy i szlachecki, genialnie spaja historia Cinki Panny. Poprzez swoją muzykę i talent pokonuje rozmaite, stojące przed nią przeszkody. Zyskuje poparcie i podziw ze strony oświeconego szlachcica i uznanie oraz zmianę w podejściu do niej ze strony nauczyciela muzyki. Swoje pragnienie prezentowania talentu w tradycyjnie męskiej profesji –

realizuje w ortodoksyjnej, patriarchalnej romskiej społeczności, ale jako kobieta – równa mężczyznom. Tak, jak mówi reżyser w autorskiej idei i misji filmu:

Z punktu widzenia filmu, główna bohaterka jest w pierwszym rzędzie kobietą z talentem muzycznym. Ta teza staje się dla mnie dominantą. Zapewnia to przestrzeń do rozwoju fikcyjnej opowieści o romantycznym dramacie dziewczyny, będącej u progu dorosłości, która szuka swojego miejsca w świecie, w swojej społeczności i szerzej, w kontekście społeczeństwa... Będę szczęśliwy, kiedy film *Cinka Panna* będzie stanowił pewnego rodzaju wzór. Obudzi w Romach pragnienie zmierzenia się z losem. Kontynuacji podróży, w której każdy jest odpowiedzialny za własny sukces i szczęście.

2. PRAWDA O SŁAWNEJ SKRZYPACZCE CINCE PANNIE

Nie da się poznać pełnej prawdy o jakiegokolwiek postaci historycznej. Człowiek jest na tyle skomplikowaną istotą, ze swym światem wewnętrznym i reakcjami na świat zewnętrzny, że do końca nie da się nikomu poznać ani zrozumieć jego historycznego wymiaru, opisać jego losów i śladów, jakie po sobie pozostawił. Dlatego sztuka, a film jest jedną z jej form, zmierza ku odtworzeniu historii poprzez zbudowanie pewnych fikcyjnych sytuacji czy relacji. Niedostateczna znajomość źródeł prowadzi do powstania rozmaitych legend (np. jeśli chodzi o Franciszka Rakoczego). Jednakowoż, jeśli mowa o sławnej skrzypaczce, zachowały się konkretne przekazy, które historycy i badacze muzyki wydobyli na światło dzienne, a które pomagają stosunkowo blisko poznać jej realny żywot.

Cinka Panna urodziła się w roku 1711. W roku, kiedy 21 lutego, po upadku powstania kuruców, Franciszek Rakoczy jako emigrant opuścił swoją ziemię. Wcześniej, w roku 1706 zaangażował on do swej kapeli wirtuoza Sandora Cinkę, dziadka Cinki Panny. Fakty te zaprzeczają legendzie, wedle której Cinka Panna uczestniczyła w walkach toczonych przez Rakoczego, i że grywała mu na skrzypcach. Urodziła się wszak już po upadku powstania². I choć nie znamy dokładnej daty jej narodzin, datę odejścia z tego świata komentowały nawet bratysławskie gazety. Zmarła jako 61-letnia kobieta w roku 1772. Pochodziła z rodziny muzykantów, a jej dziadek należał do trojga najznakomitszych skrzypków XVII w. Byli to: Barna, Cedron i Cinka.

² Josef Drenko, *Rómska primáška Panna Cinková*. In *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku*, oprac. Arne B. Mann, Ister Science Press, Bratislava 1992, s. 117–126.

Słowo *Cinka* znane jest w źródłach historycznych od 1258 r. Częściej spotyka się je od 1450 r. i pierwotnie znaczyło ‘młodą dziewczynę, dziewczątko’, a z czasem ‘kobietę lekkich obyczajów’. Jako imię, Cinka w starej romszczyźnie oznaczało tajemne plemię. Słowo to zapisywano *szinka*, *czinka*. Tak nazywano tych, którzy potajemnie się spotykali, z węgierska – *cin-kosok*. Obecnie, zarówno w pisowni słowackiej jak i węgierskiej, występuje w tej samej formie: *cinka*.

Cinka Panna wychowywała się we wsi Gemer. Kiedy miała dziewięć lat, czystą i piękną grą na skrzypcach oczarowała gemerskiego pana, Jána Lányi’ego, który wnet poznał się na jej talencie. Na czas nieobecności jej ojca stał się on mentorem i mecenasem dziewczyny. Na początek posłał ją do szkoły w Gemerze, a później do Rożniawy. W wieku dwunastu lat przeszła w umiejętnościach swego nauczyciela. W latach 1720–23 uczyła się w Rożniawie u miejscowych cygańskich muzyków z rodziny Floris. Inne przekazy mówią, że w Rożniawie studiowała u organisty-kapelmistrza, Jana Nepomucena Palatzkiego.

Większość źródeł podaje, że kiedy miała 14 lat (lub 19, podług innych) wydano ją za przystojnego wiolonczelistę, który grał ze swymi dwoma braćmi. Nazywał się prawdopodobnie Danyi i był kowalem-muzykantem. Talent Cinki Panny rósł wraz z jej urodą. A uroda i czar, jaki wokół siebie roztaczała oraz talent sprawiały, że zapraszano ją na dwory szlacheckie w szerokiej okolicy.

W Gemerze urodziła czterech synów i jedną córkę. W darze od patronów rodzina otrzymała mały domek nad rzeką Slaną (Sajó-Šajava), gdzie wiodła szczęśliwe życie. O przedsiębiorczości Cinki Panny świadczy, że swą kapelę wystroiła w stroje wzorowane na mundurach kuruców i miejscowych strojach ludowych. Sama lubiła się stroić w męską liberię, a że z lubością paliła fajkę, trafiła do niektórych opisów jako „znany cygański skrzypek”.

Żywot miała bogaty i barwny. Stała się znana w całej Europie. Ale uroda przemijała i jej czas też się dopełnił. O jej śmierci mówi łaciński zapis w metryce: „Pochowana została w dniu 5 lutego 1772 sławna Cyganka Cinka Panna. W pogrzebie uczestniczył śpiewak”. Jej trumna spoczęła w ziemi, w miejscowości Gemer... Odeszła sławna skrzypaczka-wirtuozka, wraz ze swymi sławnymi skrzypcami Amati, w mundurze, czerwonych dragońskich spodniach i kurtce ze złotymi sznurami i srebrnymi guzami, w żółtych wysokich butach z ostrogami i rubinem na czapce, z diamentowymi pierścieniami na palcach. Jej synowie kazali na grobie ustawić kamienny pomnik z łacińskim napisem:

Aż po gwiazdy sławna skrzypaczka
Cinka Panna w tym grobie spoczywa
Znad jej popiołów niechaj jej imię na wieki słynie.

Kobieta mnie zrodziła, ale imię swe sama uczyniłam sławnym,
Sława o mnie niesie się daleko, choć kryje mnie już grób,
Choć po matce odziedziczyłam tylko śmierć gorzką i starość,
Swoim potomkom zostawiam moje sławne imię.

3. SPÓR O CINKĘ PANNE: PRZEMYŚLENIA PO DYSKUSJI NAD FILMEM W DNIU PREMIERY

22 października 2008 r. odbył się przedpremierowy pokaz dla dziennikarzy nowego filmu *Cinka Panna*. Skrzypaczka Cinka Panna była wybitną osobowością. Zwyczajowo takim osobowościom towarzyszą rozmaite kontrowersje, spory. Także ona ich nie uniknęła. Jej talent budzi oczywisty szacunek. Ale u niektórych antropologów i historyków powstały wątpliwości. Czyżby znalazł się pośród cygańskich muzykantów talent, który dorównywałby muzykom europejskiego formatu?

Film, o którym mowa, który wedle mojej opinii może być odpowiednio wykorzystany w nauce o romskiej kulturze i romskich osobowościach, stworzył słowacki reżyser Dušan Rapoš. Wystąpili w nim najznakomitsi aktorzy. Także romscy. Głównie z Węgier. Ale również dwudziestoosobowy zespół teatru Romathan ze słowackich Koszyc. Dziesięcioletnią Cinkę Pannę grała Vaneska Šarkéziová, a szesnastoletnią Cinkę – aktorka pochodzenia gruzińskiego. Scenariusz, po doświadczeniach z filmem *Dzieci Wiatru*, opracował Ľubomír Slivka³. Scenografię opracował Viliam Gruska, który w roku 1986 przerwał milczenie o narodowej mniejszości romskiej na Słowacji i zorganizował wspólny festiwal pod nazwą *Ludzie z rodu Romów*. Przy muzyce do filmu pracował m.in. Ján Berki-Mrenica jr., wybitny muzyk z zespołu Diabelskie skrzypce.

Według mnie był to zespół wielokulturowy. Nie jednoznacznie „większościowy”. Ale jednak na konferencji prasowej, po projekcji, padły ostre zarzuty ze strony grupy dziennikarzy, aktorki i reżysera z wiedeńskiego Romano Center i teatru Rota. Podstawą tych zarzutów był fakt niezaangażowania do filmu romskich artystów. Czyżby na Słowacji nie można było ich znaleźć? Dyskusja, przede wszystkim z reżyserem Rapošem, była tak zgorzała, że przeniosła się na kolejne godziny do foyer kina w bratysławskim Auparku.

³ *Deti vetra* to serial dokumentalny produkcji czechosłowackiej z 1990 r. o tematyce romskiej. Jest to jeden z najbardziej znanych filmów/cykli filmowych o Romach. Film reżyserował zmarły w 2002 r. wybitny dokumentalista i etnograf Martin Slivka, a autorem scenariusza i drugim reżyserem był Ľubomír Slivka – *przyp. red.*

Z dyskusji owej chciałbym zacytować romskiego reżysera Jovana Obramoviča z Wiednia. Krytykując udział słowackich aktorów, grających główne role, podkreślał: „Romów zawsze powinni grać Romowie. Wszak my także nie występujemy w roli Słowaków...”⁴.

Uważam, że gdybyśmy tak istotnie chcieli postępować, zniknęłaby komunikacja międzykulturowa. Wielokulturowość, która jest podstawą dialogu, musiałaby zginąć jako zjawisko. Komunikacja między Romami a większością utknęłaby w martwym punkcie. W dyskusji doprowadziliśmy to do absurdu: Słowacy mieliby śpiewać jedynie swoje, słowackie pieśni, Romowie zaś nie powinni wykonywać słowackich. Nie-Romowie nie mieliby prawa wstępu do romskiego teatru Romathan. Zaś aktorzy tego teatru nie mogliby grać np. słowackiego strażnika czy żandarma, którzy to w sztuce romskiej pisarki Eleny Lackovéj *Hoříci cikánský tábor* (‘Płonący cygański tabor’) prześladowali Romów w czasie Holokaustu itd. Czytelnik sam może tę listę dowolnie rozwijać. Absurd? A co z teatrem Phralipe, o którym opowiadał Jovan Obramovič? Teatr ten miał w repertuarze także dzieła światowych nieromskich autorów, które odgrywał po romsku. Choćby Szekspira! Ten spór można zakończyć hamletowskim: *Być albo nie być*. Być albo nie być interkulturalnym? Prowadzić dialog kulturalny czy też nie? Romskie postaci odtwarzać tylko przez romskich aktorów, z pomocą romskich reżyserów i nijak inaczej?

Wedle mnie twórcy filmu dokonali wielkiego dzieła. Utwierdziła mnie w tym znakomita romistka Eva Davidová. Także Gejza Adam, dyrektor romskiej szkoły artystycznej w Koszycach w telewizji powiedział: „Film ukazuje istotną prawdę o Romach”. A Karel Adam, dyrektor teatru Romathan, wyjaśnił na uspokojenie wzburzonych nastrojów, że przecież jego romscy aktorzy – grali w filmie.

Prawda, film wywołał dyskusję. Ale atmosfera, która wokół niej powstała, angażująca zarówno przedstawicieli środowiska mniejszościowego jak i większościowego, okazała się ważna i ożywcza. Istotne, że film chwytła widza za serce. I zmusza do refleksji nad naszymi wzajemnymi romsko-nieromskimi relacjami. A to wszystko sprawia, że jest to film wielce użyteczny w edukacji romskich, a także – nieromskich dzieci, młodzieży i dorosłych, w kształceniu dumy i niezależności w relacjach, tak między jednostkami, jak i między oboma narodami. A także dla nauki tolerancji ze strony Romów i nie-Romów.

⁴ Por. zdanie Elżbiety Mirgi-Wójtowicz na zagadnienia związane ze sztuką romską i jej traktowaniem jako sztuki etnicznej, w niniejszym numerze „Studiów Romologica” – przyp. red.

Ważne jest także to, że nieromscy artyści interesują się postaciami romskimi. I nie są to ci, którzy są przeciwnikami romskiej kultury. Myślę, że wśród głosów krytycznych przeważały tony osobiste i pragmatyczne. Może krytykę wywołał fakt, że ten czy ów nie został zaangażowany do filmu. Nie zmienia to jednak faktu, że powstał dobry film o znanej romskiej skrzypaczce i, że może on przyczynić się pozytywnie do postrzegania romskiego narodu, ale i wywołać bądź podtrzymać, jakże potrzebną, współpracę pomiędzy romską mniejszością a społeczeństwem większościowym – w kwestii podejścia wielokulturowego i ogólnie – tolerancji.

4. NA KONIEC

Monika Farkašová napisała:

Po śmierci [Cinki Panny], jej wielbiciel, poeci Gerhard i Gvadányi ze czcią podkreślali jej ludzkie i artystyczne bogactwo. Cinka Panna jest uważana przez poetów za romską Safonę. Jako jedyna Romka na Słowacji ma własny pomnik, postawiony w jej rodzinnej miejscowości Gemer, gdzie została pochowana 5 lutego 1772 r.⁵

Pomnik w Gemerze został odsłonięty w roku 1992, w 220. rocznicę śmierci Cinki Panny. Na pomniku umieszczono napis po słowacku i węgiersku: „CZINKA PANNA (1711–1772). Matko moja, po Tobie odziedziczyłam tylko gorzką śmierć, ale zdobyłam sławę dla mego imienia”.

Thum. Natalia Gancarz

LITERATURA:

DRENKO J., *Rómska primáška Panna Cinková* [w:] A. B. MANN (oprac.), *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku*, Ister Science Press, Bratislava 1992, s. 117–126.

FARKAŠOVÁ M., *Cinka Panna*, praca seminaryjna, Ústav romologických štúdií, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra 2009.

⁵ Monika Farkašová, *Cinka Panna*, praca seminaryjna, Ústav romologických štúdií, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra 2009.

CHALUPOVÁ A., *Cinka Panna slovenský film o Rómov bez Rómov*, <http://2008.rnlweb.org/modules.php?name=News&file=print&sid=14283> [dostup: 15.04.2015].

SUROVÁ-ČULÍKOVÁ A., MATULA Š., *Cesta k toleranci II*, Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave, Bratislava 2007.

Cinka Panna, zdroj grafiki neznane